

fordi denne simpelthen betyder en organisation af erfaringsmaterialet, der er fundamentalt forskellig fra den ovenfor beskrevne, og mellem disse kan der ingen dialektik skabes (cf. citaterne), de står ved siden af hinanden, uden at refleksionen kan påvirke oplevelsen eller skabe en målrettet handling. Hermed skabes også i romanen diskrepans mellem det ideologiske udsagn, der fordrer en fastholdelse af den sociale og politiske struktur i dens overindividuelle kompleksitet, og den *écriture*, der hviler på den subjektive strukturering af omverdensfragmenter.

IV. Paradoxet i "Anna (jeg) Anna" er, at nok indeholder den et socialt engagement, en klar ideologisk stillingtagen, men selv om det står skrevet, er det ikke skrevet IND i fiktionen eller *écrituren*; det er ikke indgået i tekstens progression, hverken i handlingsforløbet, hvis motivation er den uformulerede negation, og hvis udvikling er en mytificeret rejseroman, eller i bevidsthedsformen, hvor den personlige association hersker, og gennem forsoget på at integrere den sociale problematik transformeres denne og bliver ufarlig, fordi den gores partikulær og bearbejdes i en tankeform, der ikke kan rumme den. Romanens problem bliver dermed det generelle om forholdet mellem problematik og beskrivelsesprog – og for mig at se et eksempel på, hvorledes et traditionelt genvalg og symbolsprog og en særlig *écriture* (som Riffbjerg jo selv har skabt) kommer til kort, ikke fordi den ikke kan præsentere en løsning, hvem i alverden ville dog forlange det, men fordi den med sin egen sandsynlighed ikke kan integrere den i dens kompleksitet, eller fordi, som det hedder et sted, "historien AN SICH er vigtigst, virkeligheden er for abstrakt eller usikker til rigtigt at komme i betragtning".

Jørgen Dines Johansen,
juni 1970

Ralf Pittelkow:

DET ER (IKKE) RART AT VÆRE FREMMEDGJORT

Analyse af "Tænk på et tal" og "Hændeligt uheld"

"For mig ville det tværtimod være skammeligt, om en forfatter lod sit behov for at anklage sætte evnen til at analysere ud af spillet. Andre må bruge analysen som stof til en anklage, hvis de ellers føler analysen er sandfærdig". Dette citat, som stammer fra et debatindlæg i Vindrosen (nr. 4, 69) af Anders Bodelsen, angiver noget aldeles centralt ikke blot for en diskussion af litteratur, men i det hele taget for en bestemmelse af vores måde at forholde os til verden på i forskellige sammenhænge: spørgsmålet om forholdet mellem analyse og vurdering. For Bodelsen er forholdet efter citatet at dømme af rent ydre karakter: Man (in casu forfatteren) laver en analyse. Den kan bedømmes som sand eller falsk. Bedømmes den som sand, kan man benytte den som udgangspunkt for en vurdering af det analyserede objekt, eller man kan lade være. Eller for at stille det op på en anden måde: hvis vi kalder de fænomener, forfatteren vil beskrive for x og de egenskaber, han tillægger disse fænomener, for q, er det altså forfatterens opgave at skrive "x er q". Herefter er det op til læseren at sige "q er dårligt", "q er godt", "q er både godt og dårligt" etc. (samtidig foretages der selvfølgelig en vurdering af x), eller altså at undlade at sige noget. Væsentligt er det for det første, at prædikatet fastlægges før vurderingen foretages og ikke sammen med den eller som en følge af den, for det andet, at vurderingen, for så vidt den overhovedet figurerer i værket, ikke træder for åbenlyst frem.

I modsætning til Bodelsen kunne man nu hævde: man (dvs. forfatteren) bør knytte en vurdering til analysen, det er forkasteligt at forholde sig neutralt eller tvetydigt til den givne problemstilling. Dermed står to imperativer over for hinanden uden rigtig at kunne stille noget op med hinanden. En diskussion vil være fastlåst på forhånd.

Man kan imidlertid kommentere Bodelsen-citatet på en anden måde, nemlig ved at sige: det centrale spørgsmål drejer sig ikke om, hvorvidt evt. hvordan man bør knytte vurderinger *til* analysen, men om de vurderinger, der ligger i selve analysens karakter dvs. om værdinormerne i selve værket bestemmelse af emnet. De spørgsmål, man i den forbindelse kan stille er f.eks.: hvordan er fænomenerne x afgrænset (dvs. fastlagt som fænomener)? hvorfor behandles netop x? hvorfor fremdrages netop prædikaterne q i forbindelse med x? Videre kan man spørge: er de værdier, der bestemmer analysens karakter, blot ensbetydende med et tilfældigt individs (forfatterens) tilfældige synspunkter, smag, lyster, eller kan de meningsfuldt sættes ind i en mere omfattende sammenhæng?

Det følgende er et forsøg på at besvare spørgsmål af denne art i forbindelse med Anders Bodelsens to romaner "Tænk på et tal" og "Hændeligt uheld".

Det er ikke tilfældigt, at jeg netop har valgt disse to blandt Bodelsens værker, idet der er ret iøjnefaldende ligheder mellem dem. I begge romaner er der tale om et individ, der bringer sig i konflikt med det omgivende samfunds love. Selve optakten til romanernes forløb kan beskrives således: En uventet situation opstår, hvori hovedpersonen må træffe et valg. Situationen indebærer ("Hændeligt uheld") eller munder ud i ("Tænk på et tal") lovoverskridelsen, og romanernes forløb er derfor (på forskellig måde i de to romaner) præget af "heltens" kamp for at undgå straffen for lovbruddet.

Det samfund, som de to romaner behandler, er 1960'ernes danske dvs. et kapitalistisk såkaldt velfærdssamfund ("Tænk på et tal" (TT) foregår fra december 1964 til september 1967, mens begivenhederne i "Hændeligt uheld" (HU) ikke er påhæftet årstal).

Formelt er det karakteristisk, at forløbet (konflikten) ses fra "heltens" synspunkt, den skildres psykologisk indforstået (der er dog ikke tale om jeg-romaner). Dette træk er ganske væsentligt i forbindelse med den problemstilling, der blev opridset i indledningen – men herom senere. Den psykologiske indforståethed med "helten"/forbryderen giver TT og HU status som thrillers dvs. kriminalromaner, hvor sagen ikke drejer sig om at finde ud af, hvem der er forbryderen, men hvor man tværtimod med kendskab til forbryderen følger dennes forsøg på at undgå straf.

Disse ligheder har en relativt overfladisk og umiddelbart iøjnefaldende karakter. Det følgende vil imidlertid som ovenfor nævnt ikke mindst tage sigte på mere fundamentale ligheder og forskelle, nemlig dem, der angår selve afgrænsningen og struktureringen af romanernes sociale og psykologiske analyse set i en ideologisk sammenhæng. Den sidste del af formålet indebærer en forestilling om, hvad ideologi er for noget. Jeg vil derfor give følgende kortfattede definition: ved ideologi forstår jeg her en værdi-bestemt måde at opdele/anskue verden på, hvor værdinormerne (der hyppigt er implicite) er baseret på en social classes (historiske) interesser. Eftersom den herskende classes tanker er de fremherskende tanker i et samfund, er det borgerlige samfund, som Bodelsen beskriver og lever i, domineret af en borgerlig ideologi, og det er denne de to romaners analyser sammenholdes med.

"Tænk på et tal"

Hovedpersonen, bankkasserer Flemming Borck, er en "anonym" mand, der lægges ikke særlig meget mærke til ham, han lever en jævnt kedsommelig tilværelse uden større udsving i begivenheder, følelser, tanker, en tilværelse, der er lagt i noje afstukne rammer. Hans hverdag

konstitueres af to universer: bankens og fritidens, idet det første naturligt nok præger det sidste (bl.a. levestandarden). Bankens univers karakteriseres således (p. 78): "Som de stod alle sammen i en snæver kreds for at veksle håndtryk syntes han pludselig, han kunne se et mønster: Cordelius over Berg, Berg over Simonsen, Simonsen – efter evne – over ham selv, Miriam i midten af denne kreds de dannede". Mændenes magthierarki og kvinden, som ikke indgår i det (dermed er naturligvis ikke sagt, at hun er uden betydning for det). Det er i øvrigt i den sammenhæng værd at bemærke, at den eneste personlige relation i bankuniverset, der også indgår i aktørernes privatunivers er tosomhedsrelationen mellem mand og kvinde, idet Miriam har eller har haft et forhold til både Borck, Berg og Cordelius. Det private univers rummer fænomener som: et postkort fra en veninde på ferie, betragtning af biler i et salgsløkke, højfjeldssol, TV og en porter før sengetid. Denne tvedelte og ensformige tilværelse er (i den fortalte tid) udgangspunktet for forløbet, for det temmelig radikale opbrud i Borcks tilværelse, der sker i og med bankkuppet og hans eget bedrageri over for både bank og bankrover.

Da Borck får en anelse om, at der vil blive lavet et kup i banken, sker det ved læsning af en checktalon (1), som ligger hen over en brochure med en brun pige i en hvid frotté-soldragt. Det første varsel om et opbrud i den ensformige tilværelse er altså forbundet med noget, som nok for mange danskere står som hverdagens negation: en sol- og strandferie i skikkelse af en tur sydpå (Mallorca), der er altså associationer i retning af den fri udfoldelse som forbrugsgode. Da Borck samme dag går hjem fra banken hedder det: "Han følte med ét en uforklarlig opstemthed" og "Verden forekom ham åben og fuld af muligheder, skønt han intet havde for eller måske netop derfor. Et ord meldte sig: forandring. Han vidste ikke, hvad det skulle betyde. . ." (p. 9). Atter forbindes varslet om opbrud med et forbrugsgode: "Noget tiltalte Borck ved tanken om en vogn, som til forveksling ligner alle andre, men som kan skyde fra dem når som helst det passer dens ejer". Disse linjer refererer direkte til de begivenheder, den overskridelse, der endnu kun eksisterer som vag forudåelse. Det er netop ønsket om at se ud som alle andre (som en ganske almindelig bankkasserer) men at kunne skyde fra dem (gøre ting, som de ikke kan) når som helst, der ligger bag Borcks overskridelse af det givne samfunds love. Projektet (2) i forbindelse med denne overskridelse er ikke forbundet med en kvalitativt anden livsform, men med muligheden for realisering af et større kvantum af de forbrugsgoder, som inden for den normale tilværelses rammer er projektobjekter. Sætningen "når som helst det passer dens ejer" er i øvrigt væsentlig, fordi den refererer til det individuelle praksisfelt (se note 2) afgrænsning og dermed i sidste instans til individets sociale væren – ønsket om det ubegrænsede praksis-felt er ensbetydende med ønsket om frigørelse fra sociale restriktioner (mere herom nedenfor).

De snævre rammer for Borcks tilværelse medfører naturligt nok en bevidsthedsmæssig stivnen. Den psykiske udfoldelse er i udstrakt grad knyttet til de begrænsede funktioner, som er afstukket for ham i det daglige arbejde. (Denne reduktion af udfoldelsesmulighederne er i sidste instans baseret på en bankkasserers salg af sin arbejdskraft, eller anderledes udtrykt: på hans salg af personlige muligheder for at udøve bestemte funktioner (3)). Arbejdsfunktionerne og det privatliv, som er betinget af dem, kan kaldes Borcks *reale* verden. Hans bevidsthedsmæssige stivnen i denne reale verden (4) er imidlertid ikke total, eller ophører i hvert fald med at være det i og med forvarslet om bankkuppet, om opbrud – der slås en breche til en *ideal* verden, manifesteret i vage drømme: "Som samtalen skred frem, og som han selv blev mere og mere tavs, voksede for hans indre blik billedet af den blå madkasse, af Hjulmands box, nøglen til Miriams kartoteksskab, og *noget lyst, meget varmt, meget utydeligt* forude, en forandring, som gennem hele hans barndom havde forekommet ham sikker og lige om hjørnet, men som senere var rykket længere og længere bort.

Forandring. Ordet fik en magisk klang, idet han gentog det for sig selv. Et doventølgeslag, farven af hans eget blod gennem de lukkede øjenlåg". (p. 53 – jeg fremhæver, RP).

Man kunne sige at den ideale væren er fortrængte udfoldelsesmuligheders genopdukken (vel at mærke i bevidstheden – som det fremgår af citatet har den "totale udfoldelse" aldrig, heller ikke i barndommen været en realitet). Et andet forhold må nævnes i denne forbindelse: Borck kan forestille sig en tilværelse, eller snarere tilstand, der er lykkeligere end den at sidde i en bank dag ud og dag ind, men han kan af gode grunde ikke forestille sig, hvilke handlingsmuligheder, han "rummer", hvordan han vil agere i situationer, der er radikalt forskellige fra hverdagens. Dette hører med til fortrængningen og det er baggrunden for den forbavelse, han føler over egne og andres evner til at foretage handlinger, som falder uden for de sædvanlige rammer (det samme fænomen optræder i HU). Lige før bankroveren kræver pengene udleveret (hvad Borck ved, han vil gøre), laver Borck det lille nummer, der gør ham 178.000 kr. rigere: "*Forbløffet* over sin egen koldblodighed afbrød Borck ekspeditionen. . ." og "Borck lyttede til sin egen rolige fremstilling. Han følte den *besynderligste* ro: Hvad var der at tabe?" (p. 36 – jeg fremhæver, RP). Også bankroveren er forbavset: Jeg mener, helt mangler du jo heller ikke fantasi, eller hvad? Jeg mener, hvordan pokker du gjorde det. . . her er jeg på det dybe. . . så har du jo været *smart*, mand". (p. 70). Fantasifuldheden er imidlertid ikke det eneste bemærkelsesværdige. Borck er i sin overskridelse aldeles blottet for moralske skrupler. De betænkeligheder og problemer, han slås med i forbindelse med forbyrdelsen, drejer sig om muligheden for at undgå opdagelse og straf og muligheden for realisere sine drømme. Med en vis snedighed går han ind i kampen med bankroveren om pengene: "han var

helt opfyldt af bevidstheden om den forestående sejr over den anden, sin egen snedighed, som han end ikke selv havde kunnet forudse". (p. 82). Den eneste lov, der gælder her er "the survival of the fittest". Det er kamp på livet løs og ikke et statisk, til stadighed reproduceret magthierarki som i banken.

Borcks manglende moralske skrupler kan selvfølgelig godt betragtes som en i romanen ubegrundet psykologisk kendsgerning, hvor pointen så er det overraskende i det *at* han handler sådan. De kan imidlertid også forbindes med arten af det regelbrud, han foretager. Den kamp, som Borck med alle til rådighed stående midler fører mod bankroveren Sorgenfrey, er ikke kvalitativt forskellig fra det adfærdsmønster, der er gældende i det kapitalistiske samfund, hvis *juridiske* regler, han overtræder (jvf. ovenfor det tilsvarende i forbindelse med *målet*). Dette adfærdsmønster overføres og tendenserne i det rendyrkes i den ny situation. Relationerne mellem personerne er her åbenlyst antagonistiske, medmennesket er snarere et modmenneske, en anden i temmelig absolut forstand. Man handler ikke ud fra indforståethed, endsiige da solidaritet med denne Anden, man er på vagt over for ham/hende. Dette er ikke et spørgsmål om enkeltindviders holdning og hensigt, men er betinget af de rammer, der er lagt både for handlingerne i den kapitalistiske hverdag og Borcks og Sorgenfreys individuelle overskridelse. Dette kommer tydeligt til udtryk, da Sorgenfrey tilbyder at indstille kampen mod Borck mod at de deler pengene. Borck nægter og fortsætter kampen. Dette skyldes selvfølgelig ikke udelukkende Borcks manglende lyst til at aflevere nogle af de rare penge, men nok først og fremmest, at Borck i den givne situation *nødvendigvis* må være på vagt over for Sorgenfrey – tilbuddet om en aftale dvs. om indforståethed kan meget vel være en antagonistisk manøvre (hvad det i øvrigt ikke er, p. 190: "Herregud vi var *lige* smarte, og jeg mente det, jeg ville virkelig dele med dig".).

Selv om kampen mod Sorgenfrey kun er et middel til drømmens realisering, og selv om den kvalitativt kun trækker de tendenser skarpere op, som optræder i den legale samfundsmæssige adfærd, betyder den dog i sig selv en anden status for Borck. Hans handlinger er ikke på forhånd fastlagt institutionelt, han har kun sin egen styrke og snedighed at holde sig til, han må til stadighed reflektere over ikke blot sit eget praksis-felt (sine egne handlingsmuligheder), men også over modstanderens. Deraf hans hyppigt optrædende fornemmelse af, at han har glemt at lukke en dor dvs. glemt at tage højde for visse muligheder i situationen, og den vage rædsel umiddelbart før erkendelsen af en fatal lakune i hans handlingsmønster: "Virkingen var en følelse af, at isen kunne være for tynd til at bære så mange skøjteløbere på én gang". (p. 106) (5). Men det er ikke blot usikkerhed, der følger med mulighedsfelternes udvidelse. Også fornemmelsen af at beherske situationen og besejre den anden dukker op: "Han

forestillede sig den anden som en af de få i skolegården han havde kunnet narre uden at undgælde for det og hørte sin egen stemme vinde i tillid". (p. 73).

Det psykologiske og handlingsmæssige opbrud er imidlertid ikke begrænset til Borcks situation: "Der var en stemning af opbrud i banken, forekom det ham" (p. 136). Og Borcks forbavelse over handlinger, der ligger uden for bankhverdagens rammer gælder heller ikke kun hans egen person: "Miriam og Berg dansede brudevals, akkompagneret af Simonsen på selskabslokalets pianette. Borck stod så han kunne betragte ham, det kom bag på ham, at Simonsen kunne spille klaver. Hvad blev det næste? Her dansede Miriam med Berg, og han havde ingen forestilling om, hvad der bandt de to sammen. Her kunne Simonsen spille brudevals til alles tilfredshed. Her stod han selv og klappede i takt til musikken med en fremmed pige ved sin side, som også klappede i takt til musikken". (p. 121). Den verden, som omgiver Borck er åbenbart ikke så flad, entydig og statisk, som hans stivnede bevidsthed havde forestillet sig. "Helt mangler du jo heller ikke fantasi", siger Sorgenfrey til Borck. Men hans fantasi er først og fremmest målrettet snedighed, styret af personlige interesser. Hans forestillingsevne m.h.t. til det psykiske og handlingsmæssige potentielle hos ham selv og andre, der falder uden for bankuniverset, er som angivet såre begrænset. Det fremgår ikke særlig klart af romanen, hvilke mekanismer denne form for fantasiløshed skal refereres til, men givet er det, at den meningsfuldt kan ses i sammenhæng med den sociale værens restriktioner (hvormed ikke er sagt at det er den eneste sammenhæng at se forholdet i).

Borcks personlige opbrud kommer imidlertid ud i en krise. Denne er markeret ved overgangen fra første til andet afsnit i romanen. Krisen skildres som overgangen fra fornemmelsen af sikkerhed (der ganske vist kun kan være foreløbig, da den hænger sammen med Sorgenfreys fængselsophold) og kontrol over situationen til erkendelsen af katastrofen (den åbne dor, den tynde is, der brister): umuligheden af at få fat i pengene. Borcks erkendelse af katastrofen er samtidig en erkendelse af, at der ikke er levnet ham andet end en tilbagevenden til udgangspunktet: den anonyme kasserertilværelse – vel at mærke med viden om opbruddets mulighed og umulighed på samme tid. Herved sættes denne tilværelse i relief: "For første gang så han helt klart i øjnene, at han havde mistet pengene. Det forekom ham – uklart – at han havde mistet noget andet og vigtigere med dem. Bevidstheden om den utilgængelige madkasse ville tilintetgøre ham. Forsøget på at formulere denne indsigt for sig selv med helt klare ord gjorde den ikke lettere at bære. Ordene var sande og ikke overdrevne. Uden madkassen – med sin viden om at madkassen fandtes – var hans liv umuligt at leve". (p. 113).

Men vanskelighederne overvindes og derved åbnes mulighed for realisering af de vage drommes idealverden, hvilket angives ved overgangen fra

andet til tredje afsnit i forløbet. På baggrund af de to første afsnit kunne man tro, at der her er tale om *den* fundamentale ændring tematisk set, nemlig fra en tilværelsesform (væren) til en anden. Man kan for så vidt også sige, at det er tilfældet, med den afgørende (og kryptiske) tilføjelse, at ændringen er fundamental ved sin negativitet. Anderledes udtrykt: det væsentlige er, at ændringen *ikke* betegner en radikal negation af den anonyme tilværelse. Negationen deles ud i små doser, den får status som et forbrugsgode, hvilket allerede kom til udtryk i latent form ved de første anelser om opbrud, et forbrugsgode, der blot kan nydes i lidt større omfang (lidt hyppigere) end normalt (for en bankkasserer og for de fleste andre mennesker, hvis praksisfelt ikke adskiller sig synderligt fra denne, i det mindste ikke i denne henseende). Overgangen er således mere kvantitativ end kvalitativ (selv om kvantiteten af den alternative væren naturligvis indvirker på den totale værens kvalitet). Da Borck er kommet til Tunis for at holde 3 ugers ferie, hedder det: "Det var sådan det skulle være, ikke helt som han på forhånd havde forestillet sig, men godt nok, og det behøvede aldrig blive anderledes. De havde omhyggelig beregnet det sådan, at de kun uendelig langsomt gnavede sig ind på pengene. Det behøvede aldrig, eller først i en uoverskuelig fjern fremtid, blive anderledes". (p. 164). Det ville med andre ord unægtelig være synd at sige, at Borcks opbrud sprænger alle rammer. Sparsommelighed, nydelse med måde er også dyder i den "ideale" væren.

Spørgsmålet er så, hvorfor denne får en sådan karakter. Da Jette Merrill alias Alice Badram spørger Borck (før de har afsløret sig for hinanden): "Hvad ville *De* gøre? Med så mange penge?", svarer han: "Aner det ikke. Savner fantasi. Desuden, en mand i fast job *kan* ikke sætte sit forbrug op". (p. 119). Bortset fra spørgsmålet om fantasi er svaret ganske bemærkelsesværdigt, fordi det forstærker og konkretiserer (man kunne ligefrem sige materialiserer) indtrykket af Borcks binding til den sociale væren som bankkasserer. Det samme kommer også til udtryk, ganske vist i form af en vittighed, da Borck får stillet samme spørgsmål af Miriam: "Flemming, hvad ville *du*? Du som stod med pengene i hånden?"

Borck kiggede på hånden og snapseglasset, som den holdt om, og som havde været så fyldt, at han spildte lidt, skønt hånden ikke rystede.

– Sætte dem i banken, svarede han omsider". (p. 58).

Den forbrugerholdning, som er totalt dominerende i Borcks drøm og drommerealisering, gælder også i hans forhold til Alice. Først bliver hun brugt som redskab for Borcks projekt (at der er tale om en *gensidig* brug, ændrer selvfølgelig ikke noget i den henseende). Deres møde er ikke just præget af spontane følelsesudbrud og menneskelig varme: "Han hævede stemmen, men kunne selv høre hvor lidt overbevisende den lød.

– Jeg *har* ikke nogen bedre, for fanden. Jeg vil vide hvad du er ude på. Jeg går hen og forelsker mig lidt i dig, og så finder jeg ud af, at . . .

– Hold *så* op. Du forelskede dig ikke spor i mig. Du ved udmærket godt hvad jeg er kommet efter”. Og senere:

”– Det falder dig ikke ind, at jeg sim. . .

– Begynd ikke med forelskelsen igen.

Han tovede lidt for længe og indså, at hun havde ret, det var kun at spille tid”. (p. 128).

Når Borck og Alice Badram i modsætning til Borck og Sorgenfrey kan indgå en aftale, skyldes det dels, at Borck ved mødet med hende er i en aldeles fortvivlet situation – han kan ikke få fat i pengene – dels at deres indbyrdes aftale ikke behøver at være en rent momentan indforståethed, som blot afløses af andetheden og dermed usikkerheden og vagtsomheden (hvad vil Sorgenfrey gøre, når han har fået halvdelen af pengene?). Sagt på en anden måde: Borck og Badram kan koordinere deres projekter og kan i realiseringen af disse projekter konvertere hinanden til nydelsesmidler – og de gør det. Så længe Borck kan skaffe Badram en behagelig tilværelse, bliver hun hos ham. Da han træder i spinaten og situationen ser faretruende ud, forlader hun ham. Dette svarer til, at hun oprindeligt havde satset på Sorgenfrey i rollen som nydelseskilde, men sadler om, da Borck (foreløbigt) sejrer i kampen mod Sorgenfrey. Og for Borck indgår Alice Badram i rækken af de forbrugsgoder, han har tilkæmpet og tilkøbt sig: ”Huset ville stå der igen til vinter eller til påske, hun ville vente, når han kom i tusmørket, badet ville vente, og bagefter hendes cous-cous, og bagefter hendes lille tiltrækkende, varme krop i lyset af en søvnlige lampe, og bagefter de ens, dovne dage”. (p. 164) og: ”Det var rigtigt hvad hun sagde, på en måde var han ligeglad med hende. Men hun var den, han havde fået fat i, de havde haft det godt sammen, hun var en del af det han havde fået ud af det hele, og han måtte vise hende, at han var den klogeste af de to, af de tre”. (p. 180-181).

Der er ganske vist tale om en trekant, men ikke om det ”klassiske” kærlighedsdrama. Penge er forbindelsesleddet mellem personerne, det, som deres indbyrdes forhold og handlinger refererer til. Truslen mod forbrugeri- forvandler Borcks og Badrams indforståethed til antagonisme, det gælder nu om at være ”den klogeste af de to, af de tre”.

Det er nærliggende at tænke på, hvad Karl Marx skrev i et af sine ungdomsværker, ”Økonomisk-filosofiske manuskripter”: ”Hvis *pengene* er det, som knytter mig til det *menneskelige* liv, til samfundet, til naturen og til menneskene, er pengene da ikke det, som sammenknytter alle *bånd*? Kan de ikke løse og sammenføje alle bånd? Er de da ikke også den almene katalysator? De er den sande *skillemønt* og det sande *bindemiddel*, de er samfundets *galvanokemiske* kraft”. Og senere: ”Hvad jeg ikke formår som *menneske*, hvad alle mine individuelle væsenskræfter altså ikke formår, det formår jeg i kraft af *pengene*. Pengene gør altså enhver af disse væsenskræfter til noget, som den ikke er i sig selv”. (6).

For Borck går bevægelsen i romanen imidlertid absolut ikke fra en eller anden form for autentisk væren til forvrængningen gennem penge. Hans forhold til andre mennesker i banken og i hverdagens privatliv er også i høj grad indirekte, formidlet af ting. I privatlivet manifesterer det sig bl.a. i invitationen på ”et glas”, i den evindelige Flamenco-plade og i samtaleemnet med faderen: penge. Formidlingsleddet i banken er ikke pengene i sig selv, men de institutionelle rammer for arbejdet med penge – altså et aspekt af det, Sartre kalder det praktisk-træge (7). I kraft af disse rammer er Borcks bevidsthed og forhold til andre mennesker, som tidligere anført, amputeret, begrænset til en snæver funktionssfære.

Set på baggrund af dette forhold kan overskridelsen siges i én henseende at medføre en personlig frigørelse (et andet aspekt af samme er berørt ovenfor, p. 6). Hans forhold til pengene (og dermed til mennesker og verden i det hele taget) som *forbruger* er ikke det samme som under umyndiggørelsen i banken, hvor han *på institutionens vegne* daglig har mange penge mellem hænderne, hvor hans handlinger altså er indkapslet i den institutionelle træghed. Man kan, hvad dette angår, med rimelighed betegne overskridelsen som et oprør mod fremmedgørelsen – men altså et oprør, der bliver hængende i en praksis, som er uloseligt forbundet med fremmedgørelsen (8).

Borcks ”væsenskræfter” har derfor både før og efter opbruddet en tendens til at forsvinde for iagttageren, prædikatet ”nowhere man”, som anvendes på Mork i HU er også her nærliggende, jvf. p. 66, hvor Miriam spørger: ”– Ved du, man kan ikke beskyldes dig for at kramme ud med dig selv? Er der nogen der *kender* dig?

– Du var lige ved.

– Og alligevel slet ikke. Flemming, hvad lever du *for* –?

– Kunne du besvare det spørgsmål?”

Miriam var lige ved – og alligevel slet ikke. Det er over for hende, Borck kommer nærmest en personlig fortrolighed, men det bliver kun til tilløb. Således ringer han til hende, da han ved, at bankkuppet vil blive begået, men samtalen løber ud i sandet. På samme måde fastholder han ikke den næste dag i banken forsøget på kontakt under festen hos Cordelius (hvor alle er berusede).

Borcks fremmedgjorte frigørelse er dog ”god nok” – så længe den varer: Til trods for den forbløffende snedighed i forbindelse med bankkuppet *er* der til syvende og sidst en dør, han har glemt at lukke. Den store handling, som han syntes at være herre over, bliver nu herre over ham, overskridelsen af hverdagens snævre rammer synes at skulle blive til en reintegration med endnu snævrere rammer i en meget konkret forstand: fængselscellens vægge. Han sidder i saksen, bliver stemplet som amatør af Alice Badram og får følgende ord med på vejen af Sorgenfrey: ”Se, *jeg* tror jo ikke, du slipper fra dette her. Jeg krydser fingre for dig, men ærlig talt,

jeg tror ikke på det. Efter min mening har du klokket gevaldigt i det, og det er heller ikke første gang". (p. 190).

Da det er ved at gå galt, tænker han på sin hverdagstilværelse: "Mens han gik så han af en eller anden grund sit køkkenvindue for sig, hjemme en morgen, en morgen hvor det er frosset til og han ånder på ruden for at få en lille klar plet så han kan se termometeret. Duften af kaffe og lyden af de andre, der vågner. Billedet og alle de fornemmelser det trak med sig fik ham til at tage sig sammen. Der var endnu noget han kunne gøre for ikke at miste det". (p. 183-184). Det, som ved romanens begyndelse var den trykkende hverdagslighed bliver altså den trygge hverdagslighed, det, som var en lys og varm drøm, får karakter af en ond drøm, jvf. romanens sidste sætning: "Borck blev stående og kiggede efter den, mens han mærkede hvordan solen steg på himlen og hvordan *den begyndte at brænde*." (p. 191 – jeg fremhæver RP).

Denne ændring eller ombytning i tilværelsesformernes værdistatus må vel som psykologisk mekanisme siges at være ret nærliggende; men den er sig selv ikke særlig interessant. Derimod giver den uvægerligt anledning til spørgsmål som: hvorfor går det som det går? og hænger slutningens positive bedømmelse af den småborgerlige tilværelse sammen med karakteren af Borcks overskridelse?

I forbindelse med det første spørgsmål kan man principielt hævde, at romanens forløb og resultat er fuldstændig tilfældigt. Dette er dog temmelig ufrugtbart og ville i øvrigt stå i skarp kontrast til bestræbelserne i den foregående analyse. En modificeret udgave af denne betragtningsskema kunne være centreret om personernes (først og fremmest Borcks naturligtvis) reaktioner på et forløb, der i øvrigt bærer tilfældighedens præg. Dette indebærer en forestilling om at fortælleren har skruet forløbet sammen ud fra to kriterier: der skal fortælles en god dvs. spændende og afvekslende historie, og personerne skal bringes i situationer, der fremkalder bemærkelsesværdige reaktioner. Således kan man hæfte sig ved den forbavsende koldblodighed, snedighed, kynisme, Borck lægger for dagen – evt. med en generalisering i retning af: "mennesket rummer mere end man umiddelbart aner". Psykologismen kan blive mere markeret. I stedet for at forklare forløbet ud fra, hvilke situationer den suveræne fortæller synes det kunne være interessant at placere personerne i, kan man se forløbet som bestemt af psykologiske mekanismer: det går galt for Borck, fordi han trods alt ikke har fantasi, overblik, styrke nok til at klare overskridelsen. Endelig kunne man hælde til en mekanisk-sociologisk udlægning, karakteriseret ved frasen: det er systemets (forholdenes) skyld.

Alle disse beskrivelser af romanens forløb er karakteriseret ved at være iøjnefaldende ensporede eller udialektiske. Dette behøver der ikke være noget forkert i. Det kunne jo være, at romanen simpelt hen var udialektisk. Det forekommer mig imidlertid, at romanen under ingen omstændigheder er så udialektisk.

Der har i det foregående været tale om de rammer, der er lagt for Borcks tilværelse som bankkasserer, og om, hvorledes de bestemmer overskridelsens art både med hensyn til projekt-objekter og til begrænsninger i projekt-realiserings. Det kunne se ud som om analysens konklusion faktisk var, at det er systemets skyld. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at dette kun er tilfældet i en bestemt betydning af denne formulering. Det ville være misvisende at påstå, at rammerne for Borcks tilværelse *nødvendigvis* må medføre hans overskridelse, at en overskridelse af systemets regler *nødvendigvis* må reproducere disse regler, som Borck gør det, og at en overskridelse af reglerne *nødvendigvis* må gå galt. Derimod hævdes det i den foregående analyse, at Borcks drøm om lykke og forsøg på at realisere den må ses på baggrund af hans hverdagstilværelse, og at den karakter, overskridelsen faktisk har, står i et ganske bestemt (reproducerende og understregende) forhold til de adfærdsmønstre, der er gældende i et kapitalistisk samfund. En tredje påstand ville ligge i naturlig forlængelse af de to foregående: når det går galt for Borck hænger det i væsentlig grad sammen med overskridelsens karakter. Der er tale om et *individuelt* oprør, som ikke tager sigte på at ændre de sociale mekanismer, der betinger det givne livsmønster. Frigørelsen etableres derfor som en fatal modsigelse mellem overskridelsen af de oprindelige mulighedsfelters snævre rammer og fastlåsningen i dem.

Denne tredje påstand hverken be- eller afkræftes af bogen (9). Men den er en mulig etablering af den sammenhæng, som bogen ikke selv etablerer. Denne mangel på artikuleret sammenhæng kan siges at afstikke rammerne for bogens analytiske univers, forstået på den måde, at spørgsmålet om der kunne tænkes andre, mere relevante former for oprør er dette univers uvedkommende. Man kunne dreje dette spørgsmål i en lidt anden retning: hvad med alle de andre Borck'er i det kapitalistiske danske samfund? Besvarelsen af dette sidste spørgsmål forudsætter imidlertid besvarelsen af et andet: hvem er de andre Borck'er? Et analytisk acceptabelt svar på dette spørgsmål indebærer en behandling af de sociale mekanismer, der statuerer Borcks tilværelsesform og hans bevidsthed om denne. Hvis en sådan behandling udelades, som det er tilfældet i TT, forsnavres analysen til ren og skær symptombeskrivelse. De indforståede psykologismer er garneret med en angivelse af de sociale rammer, hvor detaljerne står skarpt og præcist, mens baggrunden for dem flyder ud i en uforpligtende vaghed, der overlader den nærmere fastlæggelse til læseren (jvf. note 3) (10). Det vil her være på sin plads at citere den franske litteraturforsker Pierre Macherey, der om Tolstojs skrifter siger (11): " "Betragtningsskemaet" (le "point de vue") determineres mere ved det, den skjuler, end det, den positivt bringer til skue. Disse begrænsninger åbenbarer epoken lige så meget som den fundamentale struktur". Disse tilsløringer eller udeladelser er, eller kan være ideologisk betydningsfulde (signifikante). Macherey taler

således i samme artikel om, at ideologien ikke viser tegn på svagheit i svarene på de spørgsmål, den tager stilling til, men i de spørgsmål, den efterlader uden svar (formuleringen er vel kategorisk, men det fremhævede aspekt er i hvert fald væsentligt). Analysen i TT standser ved de spørgsmål eller den problematik, som generelt forbliver ubesvarede (ubesvaret) – ”glemt”/fortrængt – i den borgerlige ideologi, nemlig dem (den), der angår et kapitalistisk samfunds fundamentale modsætninger, deres indvirkning på den daglige tilværelse og deres historiske dynamik (12). Romanen kan derfor i denne henseende betragtes som en artikulation af den borgerlige ideologi (13). Det er forhåbentlig klart, at denne konstatering indeholder et andet perspektiv end spørgsmålet om, hvorvidt romanens analyse burde påhæftes en vurdering.

En sandsynlig (og vissevis ikke ny) indvending mod ovenstående kunne lyde noget i retning af: Det, der faktisk kræves, er en sociologisk afhandling og ikke en roman. I forlængelse heraf kan man med reference til de specifikke krav, der må stilles til et kunstværk, afvise, at der er tale om en *ideologisk* betinget begrænsning i romanens analyse.

Men der er naturligvis ikke tale om at kræve en sociologisk afhandling eller at negligere, at en specifik udtryksform (in casu romanen) nødvendigvis må sætte sit præg på analysemåden (dermed være afgjort ikke sagt, at denne udtryksform ikke kan problematiseres som sådan, det er bare ikke det problem, jeg behandler her). Men netop snakken om de specifikke krav til kunstværket er hyppigt baseret på en bestemt *ideologisk* opfattelse af, hvordan litteratur bør være. For at være konkret, rig, mangfoldig, autentisk eller hvad det nu ellers kan hedde, skal den være centreret om individual-psykologiske aspekter. En markeret beskæftigelse med sociologisk prægede problematikker risikerer prædikater som abstrakt, forenklet, firkantet (14).

Man kunne tænke sig en anden indvending gående ud på, at der i den anførte ideologiske fastlæggelse lå et krav om, at al litteratur burde beskæftige sig med eller bestå i analyse af fundamentale sociale mekanismer under en eller anden form. Heller ikke det er meningen, med mindre ordet analyse forstås væsentligt bredere end normalt. Min kommentar er udelukkende en kommentar til den analyse, som rent faktisk foreligger i romanen (som det fremgår af citatet i indledningen understreger Bodelsen i øvrigt selv det analytiske aspekt), og som jeg af de anførte grunde finder utilstrækkelig som analyse (fortrængende og derfor forvrængende) og samtidig ideologisk signifikant.

Man kunne gøre sig visse overvejelser over romanens formodede effekt og foretage en (lidt hårdhændet) opdeling af læzerskaren i dem, der, hvad angår væsentlige aspekter af deres sociale væren, kan identificere sig med Borck og dem, der ikke kan det. De sidste er naturligvis ikke udelukket fra at få noget (en mere eller mindre tilfredsstillende oplevelse) ud af bogen

(realistiske detaljer, psykologisk indføling, en spændende handlingsgang m.m.). Men hvad kan den førstnævnte kategori hente udover det nævnte? For mig at se først og fremmest én ting: bekræftelse dvs. cementering af afmagten.

Realismen i TT er ikke blottet for samfundskritiske aspekter, men i kraft af den amputerede problematik og analyse bliver kritikken overfladisk og tandløs. Hvis den overhovedet har nogen provokatorisk effekt, må denne formodes at være begrænset til mennesker, der ikke daglig fornemmer arbejdssælgerens fremmedgørelse, og som derfor på den ene eller den anden måde ”ser bort” fra dens eksistens.

Det er måske noget i den retning, kritikeren Ole Hyltoft Petersen tænker på, når han om Bodelsen og Chr. Kampmann skriver at ”de gør det svært for det bestående samfund at acceptere sig selv alene derved, at de beklikker det med deres kunstneriske nysgerrighed”. Desværre fortæller imidlertid heller ikke Hyltoft Petersen, hvem eller hvad abstraktionen ”det bestående samfund” står for, og hvad der nærmere skal forstås ved udtrykket ”acceptere sig selv”. Gemmer der sig bag denne tågebanke også en tvedeling af læzerskaren: 1. dem, der får dårlig samvittighed, fordi de som magthavere har en interesse i at forhindre radikale ændringer (det lyder faktisk rørende) og 2. dem, der havde glemt, hvordan deres fremmedgørelse manifesterer sig i det daglige, eller rettere: hvordan de lever denne fremmedgørelse i det daglige, og som derfor kan sige ”tak for opmærksomheden! ”til den nysgerrige forfatter? Uanset om dette skulle være tilfældet, kan jeg imidlertid, hvad TT angår (og, som det skal vise sig, også hvad HU angår), tilslutte mig Hyltoft Petersen, når han skriver: ”Dermed være ikke sagt, at der ikke kan skrives mere samfundsomvæltende bøger end dem, de to præsterer”.

”Hændeligt uheld”

Forløbet i HU er bygget op på en anden måde end i TT. I forbindelse med TT kunne man angive de centrale aspekter af handlingsgangen således:

I	II
social væren	social væren
lovbrud = potentiel straf	overskridelse mod ny væren
forsøg på at undgå straf	”ny” væren
	”ny” væren truet
forsøget (sandsynligvis) mislykket = straf	”ny” væren negeret

idet de to kolonner angiver forskellige semantiske aspekter i forbindelse med samme handlingsforløb (man kunne også sige, at de er resultatet af forskellige reduktioner af et semantisk forløb). For en sammenligning med HU er det væsentlige ikke, at det ene forløbsaspekt angives i juridiske termer og det andet i socio-psykologiske, men derimod at forløb I angiver en negativ målrettethed: forsøg på at undgå noget og forløb II en positiv målrettethed: forsøg på at realisere en ny væren. Det sidste aspekt indgår nemlig ikke i hovedpersonens projektfelt i HU. Denne romans forløb er funderet i en negativ målrettethed, der lige så lidt som det er tilfældet i TT er primært "juridisk": forsøget på at undgå en ændring af den sociale væren (karriere, familieliv). Til trods for denne forskel i forløb er der i begge romaner tale om en sætten hovedakførens livsform i relief, i TT gennem projektet om den ny væren, i HU gennem krisesituationen og gennem en modstander-aktør, som ganske explicit kommenterer (kritiserer) hovedpersonens adfærdsmønster. Også i HU skildres dette adfærdsmønster imidlertid først og fremmest indirekte, gennem en "vision dedans" (15).

Magthierarkiet og præstationsprincippet dominans i firmaet "Autonord", hvor hovedpersonen Mørk er direktør, understreges temmelig kraftigt fra bogens begyndelse: "Falck, der som "Autonords" administrerende direktør skulle underskrive øverst af danskerne, trådte nærmere bordet. Mørk og Melchior gik ligeledes et par skridt frem. Automatisk kom Mørk til at stå bordet lidt nærmere end Melchior: Det var den ny rangorden." (p. 5). Naturligt nok giver kampen om pladserne i denne rangorden associationer i retning af skoletidens eksamenssituationer (16): "Påske. Frihed og en viden om, at der stadig er en eksamen igen." (p. 6). Mørk accepterer normerne for dette adfærdsmønster: "— Hvordan har tanden det? spurgte Mørk. Det varede et øjeblik for Melchior reagerede, og Mørk følte sig pludselig overbevist om, at historien om visdomstanden var løgn. . . . Og netop det — netop det, at et par timers ferie gik forud for at tage sig af tyskerne og få dem ordentligt af sted — fik Mørk til at føle, at afgørelsen alligevel havde været retfærdig. Jobbet var gået til den rigtige, han behøvede ikke skamme sig over hvad han havde gjort for at få det." (p. 11). Mørks accept af karriere-ræset er knyttet til forestillinger om og vurderinger af de ting, som kan opnås i kraft af det. Det kan være glæden ved en detalje: "Han gentændte sin cigar og nød følelsen af den lille tunge lighter i hånden — det præcise smæld da flammen tændte første gang, manchetten med den diskrete stribe, som kom til syne ved håndledet, belyst af gasflammens varme skær." (p. 20) og: "Kvarteret havde i det mindste *stil*" (p. 59). Eller det kan være generelle refleksioner: "Et smukt hus i en smuk have, et kokken ens kone var glad for at gå i, en have, hvor ens datter kunne lege, en garage, så ens bil ikke rustede, et arbejdsværelse hvor man virkelig havde plads til sine papirer. Komfort og tryghed — det

var måske noget sekundært, men der var ikke noget *ondt* i det. *What's Better than Money?* Der var i hvert fald et par ting man kunne købe for pengene, som var mere værd end pengene selv." (p. 110). Den effektive realisering af konkurrencesamfundets normer har således som et væsentligt formål en form for trivsel, for psykisk velvære, der er funderet på bestemte materielle forudsætninger. Den institutionelle ramme for disse forudsætninger og for denne trivsel i privatlivets univers er familien mod den konventionelle rollefordeling: manden som producent af livsbetingelser, kvinden som (re)producent af liv (barnet) og som den, der på baggrund af disse livsbetingelser er service-instans for materiel og psykisk velvære.

Men for Mørk er den materielle væren, de livsbetingelser, der produceres, trods alt kun af sekundær betydning som værdimålestok for arbejdet: "Han syntes ikke, han selv havde noget naivt forhold til beløbet på lønspecifikationen foran sig. Det vigtigste det betød var, at nogen mente han havde gjort sit arbejde så godt at det var dette — foreløbig helt astronomiske, syntes han — beløb værd." (p. 118). Det er karakteristisk, at benævnelsen af den instans, der fungerer som normsætter og målestok for Mørks arbejde, indskrænkes til det uspecificerede "nogen". Der reflekteres ikke over denne instans, det er den abstrakte værdi "værdsettelse af ens arbejde", der fokuseres på. De kriterier, der ligger bag denne værdsettelse og den sociale baggrund for dem er det givne og uproblematisk, hvorudfra der skal handles.

Den sociale sammenhæng, som Mørks arbejde indgår i, berøres kun antydningvis i hans bevidsthed: "Om fjorten måneder ville bilerne dernede være forældede, ude af produktion. I fjorten måneder skulle de endnu sælges til folk, som ikke kunne vide hvornår forældelsen ville ske og hvor drastisk den ville blive. Et ægtepar med en barnevogn var standset foran vinduerne. Mørk folte sig pludselig helt mærkeligt tilpas, fordi han vidste noget de ikke vidste, og som det ikke kunne nytte noget de fik at vide." (p. 9). Mørk berøres følelsesmæssigt (dvs. vagt) af dette profit-bestemte bedrageri over for forbrugerne, men hans refleksioner er helt og holdent fanget i og begrænset til kapitalismens "logik": bedrageriet er en indlysende nødvendighed i forholdet mellem sælger og køber og mellem sælgere indbyrdes, idet markedsinstansen og konkurrenceprincippet tages for givet.

Der er imidlertid ikke kun tale om en begrænsning i Mørks bevidsthed om fundamentale kapitalistiske mekanismer, men også om en begrænsning i kraft af sådanne mekanismer i forholdet til andre mennesker, en fortrængning af visse samværs- og udfoldelsesmuligheder. Karriereræset indebærer varetagelsen af bestemte funktioner, der må accepteres som på forhånd og af andre fastlagte rammer for den sociale adfærd. Kriteriet for disse rammer er hensigtsmæssighed, men vel at mærke en hensigtsmæssighed, som er knyttet til penge som projekt-objekt. Således siger Mørk: "Jeg

tror på specialisering. Det kan ikke *betale* sig for mig at sætte mig ind i denneher molevit." (p. 73). Pengene er (ligesom i TT) formidlingsinstansen i forholdet mellem personerne (17). Denne formidling, der på det makro-strukturelle plan ("Autonord" som virksomhed i et kapitalistisk samfund, sammenhængen mellem pengetildeling (løn) på den ene side og livsbetingelser og dermed forbundet tilfredsstillelse af fysiske og psykiske behov på den anden) er evident, uproblematisk, trænger sig på som problem i forbindelse med en mere intim relation som venskabet med Melchior: "Samme dag ville et beløb blive overført til Melchiors check-konto, som på kroner og øre var identisk med, hvad han selv havde fået til denne måned. . . . Han ville ønske han på en eller anden måde kunne forklare Melchior, hvor lille en rolle forskellen på de to lønspecifikationer i virkeligheden spillede. Men sandheden var, at de to, som altid havde talt meget om penge og hvad man kunne bruge penge til – på en spøgefuld måde, fordi de egentlig var enige om at penge ikke spillede nogen rolle, når man var kommet op over et bestemt minimum (som rigtignok var steget med årene) – de kunne nu aldrig tale sammen om penge igen." (p. 119). Citatet rummer en slags paradoks: Mørk og Melchior er enige om, at penge ikke spiller nogen rolle, og dog er deres indbyrdes forhold i allerhøjeste grad bestemt af penge. Paradokset er funderet i pengenes funktion som formidler ikke blot mellem menneske og ting, men mellem mennesker indbyrdes, eller sagt på en anden måde: er funderet i pengenes status som *socialt* fænomen, og dermed som tildeler af social status (jvf. Marx-citaterne i analysen af TT). I forhold til den individuelle praksis (in casu Mørks) er pengene ikke ren og skær passiv materie, men i en vis forstand en aktivt handlende størrelse. Dette skal selvfølgelig ikke forstås bogstaveligt: for enkeltindividet med dets begrænsede praksis-felt *fremstår* pengene som en fremmed magt, fordi de handlingssammenhænge, de indgår i (som middel eller mål), ikke er erkendt eller ikke kan ændres og derfor antager form af en selvstændig dynamik med pengene som aktører. Således har Mørk ganske vist ikke noget imod lønforhøjelse, men ændringen i hans forhold til Melchior, der hænger sammen med den øgede pengetildeling, indgår ikke i hans projekt, tværtimod søger han at modarbejde den (18).

Som i TT er forsøget på at undgå straf efter forbrydelsen ensbetydende med en rendyrkning af tendenser i den oprindelige sociale væren: den daglige leven op til bestemte normer i indbyrdes konkurrence er som nævnt lagt i snævre institutionaliserede rammer, mens kampen for at undgå straf er et alt eller intet, hvor individet (Mørk) kun har sin egen koldblodighed og opfindsomhed at holde sig til. I denne kamp glider de moralske overvejelser (dvs. spørgsmålet om skyld) efterhånden helt i baggrunden: "Et *spil* var begyndt, og spillet mobiliserede alt hvad der var værdifuldt, det ville sige selvbevarende, i ham. Selve det at spille med så stor indsats fik spørgsmålet om skyld, spørgsmålet om et umætteligt behov for tilgivelse, til at fortone sig." (p. 139).

Hos Mørk som hos Borck i TT afdækker det voldsomme brud på den normale tilværelse ubrugte og derfor forbavsende psykiske og praktiske ressourcer: "Nu talte han, med en ro midt i sin kolossale sultfølelse som *forbløffede ham selv*, de omstændigheder, som gav ham en chance for at leve videre, uanset hvilket liv der ville blive talt (19) om." (p. 41). Og kontrasten til Mørks hverdags-adfærd bliver naturligvis endnu grellere, da han slår en mand ihjel for anden gang – denne gang ikke ved et hændeligt uheld. p. 209 hedder det: "Planlagte mord hører psykopaterne til. Mørk var sikker på han ikke var psykopat. Altså slog han ikke Hostrup ihjel". Det gør han altså alligevel. At han gør det dvs. at det, som opfattes som en absolut negation af normalitetens (sundhedens) univers, efterhånden betragtes som eneste mulighed, hænger selvfølgelig sammen med den fortvivlede situation, han befinder sig i. Men denne situation rummer i princippet andre handlingsmuligheder. Når disse muligheder afvises som sådanne af Mørk er det fordi de er ensbetydende med en negation af hans etablerede tilværelsesform. Det er altså kampen for at bevare denne univers, den "psykopatiske" handling, samtidig med at denne tilsyneladende anormale handling er en rendyrkning af et centralt princip for interaktionen inden for normalitets-universet: "the survival of the fittest".

I forbindelse med karriere-ræset er det imidlertid ikke den absolutte overlevelse, det drejer sig om dvs. at selve kampaspektet ikke er forbundet med spørgsmålet om mulighedsfelternes opretholdelse overhovedet, men med spørgsmålet om hvilke (og hvor mange) informations-, projekt- og praksis-objekter, disse felter afgrænser. For Mørk sættes denne afgrænsning i relief allerede før ulykken og lovbruddet, nemlig ved konfrontationen med de unge (især Holstrup) i sommerhuset. Således f.eks. i følgende replikskifte mellem Mørk og Hostrup: "– Hvorfor er I alle sammen så ubehagelige? – Måske fordi vi siger hvad vi mener? Kan det være det? Lad os lige se – må jeg have lov at gætte på, at De er sagfører, forretningsmand eller sådan noget? – Hvad har *det* med sagen at gøre? – I visse erhverv venner man sig ganske langsomt til at sige det modsatte af, hvad man mener. . . . – Hvorfor tror De, De kender mig på forhånd? – De *sælger* et eller andet, ikke andet, ikke? – Jo. – Det var det, jeg mente." (p. 31). Konfrontationen med de unge er først og fremmest baseret på modsætningen autentisk vs inautentisk adfærd dvs. modsætningen mellem at være og at synes. Denne modsætning figurerer i øvrigt i Mørks egne overvejelser efter ulykken: "Han var temmelig overbevist om det blev hans sidste dag som den han havde været, som den han var blevet anset for." (p. 65) (jvf. i øvrigt de uanede psykiske ressourcer). Modsætningen sættes i relation til den sociale væren – "I visse erhverv" og "De *sælger* et eller andet". Den inautentiske adfærd er altså ifølge Hostrup forbundet med bytteværdi, med penge. Dette kunne (hvad Hostrup ikke gør) uddybes således: når man

"i visse erhverv" ikke siger, hvad man mener, er det, fordi det ikke er hensigtsmæssigt, nærmere betegnet hensigtsmæssigt for etableringen af profit. Således stikker Mørk flere gange lodrette løgne angående den ny samlefabrik for ikke at skade salget af den model, der er i handlen.

Den inautentiske væren gør ifølge Hostrup Mørk usynlig: "Nowhere man, sagde den anden og så pludselig Mørk meget intenst i øjnene. *Can you see me at all?* – Kan De se mig? – Overhovedet ikke." (p. 34). Han nojes imidlertid med konstateringen af Mørks fremtræden uden at beskæftige sig med den social-psykologiske baggrund udover den vage betragtning "De sælger et eller andet, ikke?" Det ligger i naturlig forlængelse heraf, når han siger: "– Jeg har altid fået kuldegysninger, når folk begyndte at tale om at "lave verden om"." (p. 34). Mørk tolker konfrontationen som et udslag af en generationskonflikt og en dermed forbunden forskel i materiel væren: "Han stod og prøvede at huske sig selv, ti eller femten år yngre. Havde det været en selvfølge, at man fornærmede en mand fordi han var ti år ældre og ti år rigere end én selv?" (p. 32). Mørk tænker tilbage på sin ungdom, hvilket giver anledning til refleksioner over hans nuværende tilværelse: "Han. . . . prøvede at forklare sig selv, at han havde opnået hvad han drømte om." (p. 32).

Senere, da ulykken er sket, fremtræder denne tilværelse utvetydigt positivt: "Han var tilfreds med sin verden. Han ønskede den ikke anderledes, han ønskede den som den var." (p. 66). Denne holdning, fremkaldt af krisesituationen svarer til Borcks revaluering af hverdagen, da overskridelsen er slået fejl og straffen venter. Imidlertid lykkes det i første omgang (og her er atter en parallel til TT) Mørk at klare krisen og tro, at han kan blive herre over fremtiden. Hvorefter Hostrup træder ind ad "den dør, der ikke er blevet lukket" og bliver den direkte modstander: "Han prøvede at huske sit liv før Hostrup var dukket op og syntes det havde været problemøst. Der var overhovedet kun det ene problem i det, som hed Hostrup." (p. 218). Spørgsmålet om, hvad problemet Hostrup nærmere består i, er aldeles centralt for en analyse af HU og vil søges belyst i det følgende.

Mens de funktionelle (20) relationer mellem Mørk og Hostrup er antagonistiske (med enkelte undtagelser) er de kvalifikative lidt mere komplekse. Således fremhæves *ligheden* mellem de to flere steder, f.eks. p. 133, hvor Hostrup siger: "Henrik Mørk, vores hjernevindinger er drejet af den samme mester!" og p. 226 hedder det: "Mørk sad og tænkte over, at de var tilstrækkelig ens indrettet til at tænke den samme tanke". De ligner hinanden og er dog temmelig forskellige. Dette forhold kan imidlertid præciseres. Modet med Hostrup får Mørk til at tænke tilbage på sin ungdom (jvf. navnet Hostrup! – det har i øvrigt samme ironiske klang som Sorgenfrey i TT). Rejsen til München sammen med Hostrup kalder erindringen frem om en anden rejse til samme by i ungdommen: "Der

hvilede et skær af ubegribelig uskyld over den forrige rejse ad den samme rute, over den nat i huset som var én stor ølstue. Uskylden var gået tabt, og med den det meste det var værd at leve for, forekom det ham. Og alligevel måtte han – som toget – stædigt og utålmodigt følge skinner, andre havde lagt." (p. 225) Hostrup forbindes med andre ord på en eller anden måde med noget, som er udelukket i den nuværende restriktive væren. Dette er dog ikke ensbetydende med, at Hostrup er inkarnationen af den ungdommelige *uskyld*, ligesom erindringerne om ungdommen ikke udelukkende er forbundet med lykke og uskyld: "Mørk lyttede til den andens talestrøm. Pludselig havde han genkendt sig selv i den, sig selv som nybagt og frustreret student, overbevist om at der ikke ventede noget job på ham, overbevist om at tilværelsens kræfter arbejdede sammen om at holde ham nede. Belæst, arrogant, usikker, umådeligt talende, gerne i sene nattetimer. Det havde været umiddelbart for han lagde kursen om, begyndte at læse målbevidst for at få en kort studietid og en stor eksamen." (p. 135). Den overgang, der skildres i citatet, er overgangen til den målrettede foretagelse dvs. til fastlæggelsen af klart definerede projekt-objekter. En sådan fastlæggelse er ensbetydende med udelukkelse af andre muligheder i projektfeltet. Derved overvindes usikkerheden, men sikkerheden er restriktiv. Denne modsætning mellem ubestemthed og bestemthed, mellem potentialitet og (restriktiv) social realitet udtrykkes klart af Hostrup: "– En provo. En pengeafpresser. De vil vide hvad jeg er, De vil ikke vide *hvem* jeg er. Jeg skal passe ind i et eller andet system, systemet må ikke gå i stykker. Hvis De kan overbevise Dem selv om, at jeg er et eller andet, som har et navn, så er faren halvvejs drevet over. De vil vide "hvor De har mig" " (p. 134). Det ikke-fastlagte i Hostrups væren fremgår også af Mørks refleksioner over hans "registre" pp. 155-56. Endelig siger Hostrup: "Forskellen mellem os er, at der er så meget jeg kan tillade mig, som *du* ikke kan tillade dig. . . . simpelt hen fordi jeg er ligeglad. Ligeglad med en masse ting, som betyder noget for *dig*." (p. 163). Når man forbinder Hostrup med denne ikke-restriktive væren, dette forsøg på at fastholde mulighederne, bliver det også lettere at forstå følgende replikker ved det første møde med Mørk: "– Jeg har altid fået kuldegysninger, når folk begyndte at tale om at "lave verden om". . . . Det er for mig synonymt med at gøre den usynlig. – De vil gøre verden *synlig*? – Jeg "vil" ikke noget." (p. 34).

Mørk vil vide, hvor han har Hostrup (jvf. citatet fra p. 134). Hostrup er en trussel, som skal bringes under kontrol. Dette lægger op til en form for freudiansk udlægning af forholdet mellem de to aktører: de kvalifikationer, der kan knyttes til Hostrup, betegner ikke blot aspekter eller en dimension af tilværelsen, som ikke indgår i Mørks indsnævrede univers, men resultater af en fortrængningsproces. Mørks kamp med Hostrup er en kamp for at holde det fortrængte, som i mere eller mindre forvrænget

form stikker hovedet frem, i ave (21). I denne sammenhæng kan også følgende karakteristik af Hostrup ses: "Med ét kunne han se, at der var noget *fortabt* og *forsømt* over ham. Et træt og nervøst glimt i øjnene, noget, der ikke ville passe med hans toogtyve år" (p. 131 – jeg fremhæver, RP). For at udtrykke det temmelig bombastisk: Hostrup fremstår for en sådan betragtning ikke slet og ret som en ung mand på toogtyve år, han er toogtyveårighedens fortrængt dimension. Mørk ser en modsigelse i det forhold, at Hostrup på én gang mener at forkaste hans verden og er på vej ind i den, men i det freudianske perspektiv får dette forhold en anden karakter: det betegner det fortrængtes fremtrængen over for den fortrængende instans. Problemstillingen vil hermed være centreret omkring modsætningen destruktion vs integration, der angiver arten af mødet mellem fortrængende og fortrængt. På et tidspunkt ser det (i det mindste for Mørk) ud til at integrationen kan lykkes, nemlig da Hostrup for første gang besøger Mørk i hans hjem (det sted, hvor Mørks psykiske udfoldelse, hans "trivsel" er placeret): "Mørk kiggede på sin kone og på sin gæst og undrede sig over, hvor nær han selv var ved at føle mig tryk. Han havde lukket truslen ind i sit hus, og pludselig virkede den knap nok som en trussel længere. . . . Det virkede som om også Hostrup havde fundet en ny tryghed. Som om det bare havde været det, han havde savnet: Et sted, hvor man lukkede ham ind og snakkede med ham." (p. 167). Integrationsforsøget munder ud i en regulær forsvarstale for de værdier, Mørk lever på: "– Penge kan bruges til så meget, Hostrup. Og det er ikke *ondt* alt sammen. Jeg elsker min kone og min datter. . . . – Og din *hund*. – Og min hund. Og jeg vil gerne give dem tryghed. Det kan godt være jeg er en *Nowhere Man*, som du siger. Men der er ikke noget ondt i mig." (p. 168).

Men integrationen mislykkes. Antagonismen bliver mere markeret efter optrinnet i Melchior's sauna, der har allegorisk præg: saunaen som udtryk for den borgerligt-indskrænkede livsform (det strejfer i øvrigt Mørks tanker at skaffe Hostrup af vejen ved at skrue op for varmen!) og Hostrups krop, der "var bleg som om den aldrig havde været i solen" (lys-mørke billedet er generelt nok det mest anvendte overhovedet til at betegne modsætningen bevidst-ubevidst). Efter at Hostrup for anden gang har bragt oplysninger om "Autonords" nye model i pressen (det kan på én gang betragtes som en ondskabsfuldhed mod Mørk og som en negation af konkurrenceprincippet og forbrugersnyderiet) hedder det: "Og nu kunne Mørk ikke narre sig selv længere: Den anden ville blive ved og blive ved. Forsoning var umulig. Han ville finde på noget nyt, så længe hans fantasi, hans kræfter og hans meningsløse had – had, hvorfor? mod hvad, med hvilken drivkraft bag? – slog til." (p. 194). Hostrups had er for Mørk meningsløst, hans påstand om, at han føler sig ydmyget (p. 196) er uforståelig, fordi hans situation er selvforskyldt: det er ikke Mørk, der forstyrrer (dvs. truer med at destruere) Hostrup, men omvendt (psykologisk set kunne man, som det fremgår af

ovenstående, netop sige at udgangspunktet er Mørks forsøg på at destruere Hostrup). Mørk har svært ved at hade Hostrup, men han har brug for dette had: "Det var svært at hade manden selv, men det var det han havde brug for" (p. 204), fordi truslen skal ryddes af vejen: "denne Hostrup forhindrer dig i at leve præcis som du har levet før. Derfor overvejer du *at rydde mig af vejen*. Korrekt?" (p. 205).

Når det er sagt, at de kvalifikationer, som er knyttet til Hostrup, kan betragtes som eksistentielle aspekter, der er fortrængt fra Mørks univers, må aktøren Hostrups tvetydige status på den anden side understreges. Det forekommer nemlig ikke særlig givtigt at reducere ham til ren og skær inkarnation af (aspekter af) Mørks underbevidsthed. Man kunne angive tvetydigheden ved at karakterisere Hostrup som *vehikel* for den fortrængte dimension i Mørks verden. Vehikel forstået på den måde, at han på én gang er *fremkalder* af det fortrængte (dvs. at han fremprovokerer det hos Mørk, jvf. f.eks. p. 168: "Men der er ikke noget ondt i mig. – Vi får se.") og *bærer* af det (i kraft af sine kvalifikationer). Dette indebærer også, at han på én gang angiver en "afdeling" af individet Mørks verden og selv er et handlende individ.

Spørgsmålet er så, hvad en fastholden af dette sidste (hans status som handlende individ) betyder for betragtningen af de handlinger, han foretager. Bliver det, der på et andet plan kunne opfattes som de fortrængte kræfters destruktive fremtrængen, ikke, sådan som Mørk mener, til meningsløs ondskab? Romanen giver mulighed for andre udlægninger. Således siger Hostrup: "Véd du hvad? Nogen gange har jeg en uhyggelig følelse af, at jeg ikke er her af min fri vilje. At jeg er på en *mission*. Er det ikke mærkeligt? Jeg har en følelse af, at jeg er blevet sendt af højere magter. Hjælp denne mand med at kende sig selv, blir der sagt, og jeg har ikke andet end at adlyde. Jeg er et *redskab*." (p. 205). Citatet angiver individet Hostrups refleksioner over sin egen vehikel-rolle, refleksioner der er ganske dækkende med hensyn til den faktiske interaktion – Mørk opdager nye sider af sig selv. Derimod kan på baggrund af romanen i øvrigt afvise den givne *begrundelses* kombination af fatalisme og idealisme. Men man kan finde antydninger af en begrundelse dels i Hostrups alder generelt betragtet (Mørk genkender sin egen ungdoms arrogante, usikre facon) dels i mere specifikke kvalifikationer: der er noget fortabt, forsømt, træt og nervøst over Hostrup. Disse antydninger kan sammenholdes med det forhold, at Mørks indsnævrede univers er en *social realitet* eller skarpere formuleret: er *den* socialt anerkendte livsform (inden for hvilken der naturligvis er forskellige grader af succes). Man kunne således betragte Hostrups handlinger som et individualistisk-terroristisk oprør mod denne sociale realitet. Det må fastholdes, at oprøret er individualistisk, symptomrettet og ahistorisk. Det er symptomrettet fordi det angriber en bestemt livsform uden at angribe dens socio-økonomiske baggrund, og det

er ahistorisk, fordi det går ud på at fore en forsnævret inautentisk væren tilbage til en autentisk mulighedsfyldt væren, eller med Hostrups udtryk "et balancepunkt, hvor der er lige meget på begge sider og jeg kan hvile i en slags harmoni" (p. 135) uden at "lave verden om". Anderledes formuleret: der opereres med eksistentielle størrelser løst fra den historiske sammenhæng (mere herom nedenfor).

Hvad fortællemanen angår, er det givet, at Mørks livsform sættes mere explicit i relief i og med at kritikken af den artikuleres af en anden aktør (dette er ikke (i samme grad) tilfældet i TT). Kritikken bliver oven i købet sammenfattet i en længere anklage-tale på rejsen til München (pp. 228–31): "Mørk hvorfor flygter du altid? Hvad flygter du fra? Fra Henrik Mørk? Kender Melchior dig? Kender Falck dig? Mørk, kender din kone dig? Véd du hvordan du står og bliver fjern i øjnene, mens man taler med dig? Véd du hvordan det føles at prøve at tale med dig? Om noget vigtigt? Du er altid et andet sted, selv når du er bange. Du ser ud som om du allerhelst ville være alene." og "Mørk? kan du overhovedet huske hvordan din kone ser ud? Kan du huske hvad du har gået og lavet hele sommeren? Du er ved at blive væk, ved du det? – Hostrup. – Og så skal du forestille at være direktør. Jeg synes slet ikke du virker som en direktør" og endelig "– Hostrup, jeg kender jo heller ikke dig, vel? Jeg aner ikke om du har venner, om du har en pige? – Nej, du har aldrig spurgt. Fordi du er ligeglad, fordi jeg næsten ikke eksisterer for dig. Kun som en trussel. – Men hvordan skulle du kunne være andet? – Nej vel? Hvordan skulle jeg kunne være andet? Så længe det hele drejer sig om at spille en rolle og ikke tabe den på gulvet. – Men, Hostrup, du spiller jo også en rolle? – I dit liv, ja. For i dit liv spiller andre mennesker ikke andet end roller, *Nowhere Man*. – Tilbage til klicheerne. – Netop. Tilbage til klicheerne. Jeg når aldrig længere med dig".

Anonymiteten, fremmedgørelsen, inautenticiteten hos Mørk er altså ifølge Hostrup så total, at han er på vej til at blive absolut fravær, ikke-eksistens (han kan end ikke udfylde direktør-rolle (som den aktivt handlende) tilfredsstillende).

Mørk overvejer, om han til sit forsvar skal sige: "Min kone hader mig ikke", men undlader det. Det er naturligt nok privatlivets univers, hvor pengenes abstrakte magt udmøntes i konkrete udfoldelsesmuligheder, han tyer til. Men privatlivet er ikke, som det også fremgår af Hostrups anklage, anonymitetens negation. Den familiære indforståethed er af overfladisk art. Den manglende kontakt under overfladen markeres under Mørks kamp mod de fortrængte kræfter, en kamp, som han ikke indvier konen Berit i. Jo mere den intensiveres des mere forsvinder han for resten af familien. Han undlader således at støtte Berit i hendes forsøg på at genoptage arkitekt-arbejdet. Dette forsøg er en kamp for at overskride familieinstitutionens træghed, der fastholder hende i husmoderrollens passivitet (jvf. det

at hun drikker, da hun forgæves har ventet på, han skulle ringe). Derved fungerer han i dobbelt forstand repressivt: 1. den aktive fortrængning af de kræfter, der truer hans livsform som helhed 2. hans manglende støtte, da Berit forsøger at negere visse af denne livsforms restriktioner. Den sidste form for repression undskyldes med optagetheden af den første – ligesom, omvendt, kampen for overlevelse føres i rollen som familieoverhoved, på familiens vegne – uden at han i øvrigt trækker nogen forbindelseslinjer mellem dem. Ligeledes bliver han fraværende (= ikke-indforstået) i sit forhold til datteren, hvilket manifesterer sig, da han uden videre tager model-bilen fra hende, og da han glemmer at give hende den lovede gave.

Mørk er imidlertid ikke totalt fravær, han har netop noget at forsvare, noget – dvs. visse værdier – han føler sig knyttet til: det veludførte arbejde, komfort og tryghed i familiens intimsfære. Disse værdier er imidlertid knyttet til pengene som formidler mellem mennesker, pengene som udtryk for veludført arbejde, og som muligheden for at skabe tryghed og komfort dvs. gode betingelser for familiesamværet. Dette, at værdierne først og fremmest er knyttet til formidlingsinstansen fremfor til den direkte kontakt mellem mennesker, kan betegnes som et fremmedgørelses-symptom. Men rent bortset fra, at denne fremmedgørelse i romanen (dvs. af fortælleren) er tvetydigt skildret – den angives altså ikke som noget absolut negativt – er heller ikke den total. Dette bliver særdeles væsentligt både forløbsmæssigt og tematisk: I det brev, Berit skriver til Mørk for at fortælle ham, at hun er gravid, står der til slut: "Selv om du har haft travlt synes jeg vi er hinanden nærmere end nogensinde. Henrik, jeg tænker meget på dig og prøver at se dig for mig mens du læser dette forvirrede brev." (p. 235). Efter at Mørk har læst brevet, hedder det: "Hostrup var stadig i live, han drømte. Drømte og kendte ikke Mørks vågne tanker, kendte ikke dette brev, der beseglede hans skæbne." (jeg fremhæver, RP).

Hostrup bliver elimineret og Mørk kan videreføre sin tilværelse med succes i arbejdet (direktør) og forbedrede betingelser for trivsel i privatlivet (huset). Og formyelsen – der samtidig kan betragtes som systemets reproduktion – er sikret: "Bilen til fremtidens Europa – barnet til fremtidens Europa." (p. 255).

De moralske skrupler opsuges i naturen: "han ville gerne tænke på det som et instinkt. Et instinkt der fik ham til at beskytte sig selv og det som han havde gjort til sit – det han var blevet sat til at passe på. Resten var kun en logisk følge af denne ene instinkt-handling, som lå hinsides hvad man kunne fortryde eller ikke fortryde. Til sidst havde han så myrdet eller prøvet på at myrde. Var også det logisk? Også det." (p. 256).

Men Mørks temmelig entydige lettelse får ikke lov at stå uantastet. Tvetydigheden, der har præget hele forløbet, fastholdes til det sidste: "Det var rigtigt nok. Egetræerne dannede en halvcirkel, som om de var sat til at beskytte stedet. Beskytte det eller spærre det inde." (p. 257).

Romanens (konfliktforløbs) problematik kan, i sin tvetydighed, fastlægges på forskellig måde, først og fremmest afhængigt af, hvordan man betragter relationen mellem Mørk og Hostrup. I det foregående er konflikten mellem de to først og fremmest refereret til arten af Mørks sociale væren. Denne synsvinkel indebærer en fokusering på de fortrængte muligheder, som Hostrup kan betegnes som vehikel for. En anden mulighed var at lægge vægten på interaktionen i mere snæver forstand, hvor det i højere grad drejer sig om en kamp mellem personer end en kamp mellem forskellige sociale og psykologiske dimensioner i Mørks univers: For en sådan betragtning vil Hostrup først og fremmest stå som et *individ* – hvis ondskabsfuldhed romanen giver visse holdepunkter for at forklare – og det vil være nærliggende at understrege de moralske implikationer i Mørks kamp: burde han melde sig til politiet? kan hans likvidering (sforøg) betegnes som moralsk angribeligt eller i det mindste problematisk? Måske er det manifestationen af denne problemstilling, der får Hans Hertel til i en anmeldelse af HU begejstret at kalde Bodelsen ”den yngre litteraturs mest vedkommende moralist”.

Uanset hvilket af de nævnte perspektiver, man anlægger, er det imidlertid givet, at Mørk under ingen omstændigheder kan betragtes som den absolut positive helt. Vel at mærke for en opmærksom læsning. Det skulle undre mig meget, om ikke adskillige læsere (hvis daglige beskæftigelse ikke er at finlæse romaner) lod sig narre af fortælle-måden til at *fornemme* Mørk som entydigt positivt vurderet. Med fortælle-måde tænkes på fortællerens ”vision dedans”, der lægger op til læserens psykologiske indforståethed med Mørk, og som kombineret med den folkeeventyrlig-nende forløbsstruktur – helten, der overskrider en given samfundsnorm og i sin kamp for reintegration må skaffe skurken af vejen – nok vil give anledning til et lettelsens suk over romanens udgang. Holder man sig imidlertid til den ”opmærksomme læsning” vil Mørks værdi-status ikke mindst afhænge af vurderingen af Hostrup. Betragtes han som et overmåde usympatisk individ, en psykopat, en afskyelig hash-rygende terrorist, hvad romanen faktisk giver rige muligheder for, vil Mørks adfærd nok betragtes som om ikke fuldstændig moralsk uangribelig, så dog forståelig (han er ”tvunget af omstændighederne”). En mere kompleks anskuelse af Hostrup vil naturligt forbindes med en understregning af det værdimæssigt tvetydige i Mørks adfærd og univers.

Fikseringen af diskussionen om romanens (fortællerens – forfatterens?) værdinormer på spørgsmålet om vurderingen af personerne rummer en fare for at tilsløre en nok så væsentlig problematik, nemlig den, der er knyttet til værkets emneafgrænsning, dets valg af de spørgsmål, der skal ”besvares”.

Som tidligere nævnt hænger Hostrups kritik af Mørks måde at leve på fast i symptomerne uden i synderlig grad at beskæftige sig med de

mekanismer, som har frembragt dem. Mørk er sådan og sådan, og det bør han ikke være – der er altså tale om en abstrakt moraliserende kritik. Meget mindre abstrakt bliver den ikke af, at den af Mørk (og gennem Mørk af fortælleren) tolkes ind i en generationssammenhæng (dette manifesteres bl.a. i angivelsen af lighederne i den unge journalist Bornemanns og Hostrups opførsel over for Mørk). Modsætningen mellem ubestemthed/usikkerhed og restriktiv social væren (”Så længe det hele drejer sig om at spille en rolle og ikke tabe den på gulvet”) er analytisk set temmelig intetsigende, så længe de mekanismer, der betinger overgangen fra det ene til det andet, ikke beskrives dvs. så længe den sociale væren ikke bestemmes som specifik social væren (direktørtilværelse) i et *kapitalistisk* samfund. En sådan bestemmelse antydes ved det første møde – ”De sælger et eller andet, ikke?” – men det bliver altså ved antydningen. Ydermere synes Hostrups anklagetal på rejsen til München at være helt specielt montet på individet Mørk (han passer ikke engang til direktørrollen), hvilket forsnævrer anklagens perspektiv yderligere.

Det kritiske aspekt i Hostrups adfærd over for Mørk forplumres nok først og fremmest af hans tvetydige vehikel-status: fortrængte momenter har det med at være uanalytiske (uartikulerede) i deres destruktive tilbagevendende, for ikke at sige, at de faktisk kan betragtes som analysens negation. Hostrup er ganske vist ikke ren og skær inkarnation af Mørks fortrængte sider og derfor heller ikke total negation af dennes sociale og psykologiske rationalitet, men hans angreb karakteriseres immervæk mere ved hadefuldhed end ved skarpsindighed, eller som Mørk udtrykker det: ”Hostrup, véd du selv hvor banalt du tænker?” (p. 175).

Nu er Hostrups betragtninger imidlertid ikke identiske med fortællerens, og der kan i romanen findes holdepunkter for en mindre overfladisk beskrivelse af Mørks sociale væren. Men gennem ”la vision dedans” bliver disse holdepunkter afgrænset af Mørks bevidsthed og stilles i et tvetydigt lys, hvilket bevirker dels at der i yderst begrænset omfang er tale om en fastlæggelse af sociale *sammenhænge* (jvf. TT) dels at det står temmelig åbent, hvilke sociale sammenhænge, de givne holdepunkter peger hen mod. Det er med andre ord uklart, i hvor høj grad romanens kritik af den *borgerlige livsform* indebærer en kritik af den kapitalistiske samfundsformation.

Romanens manglende beskæftigelse med fundamentale sociale mekanismer gør det også vanskeligt at se andre veje for Mørk end den, han faktisk følger. Hvem vil tage et moraliserende krav til ham, om at han individuelt skal opgave sin tilværelse, fordi den er inautentisk, alvorligt? Den konsekvens, man (dvs. Mørk) kunne drage af kritikken: en fundamental ændring af livsformen uden at ”lave verden om”, forekommer temmelig selvmodsigende, eller synes i det mindste ikke at kunne give anledning til andet end en futil heltepositur.

Bogen synes kun at rumme mulighed for et sådant skin-alternativ. Dette er ensbetydende med en lukning af historien (22), en afvisning af den historiske (dvs. fundamentale sociale) ændrings mulighed som værende relevant for den givne problematik. Hvis der skulle fokuseres på denne mulighed, havde det nok også været nærliggende, at fortælleren knyttede sin indforståede opmærksomhed til en aktor, eller aktorer med et andet samfundsmæssigt udgangspunkt dvs. med en ganske anden betydning som subjekt i nedbrydningen af det kapitalistiske samfund.

Set på denne baggrund bliver problematiseringen af Morks adfærd ikke andet end, hvad Chr. Mailand-Hansen i Vindrosen kalder "en behagelig kildren på ganen". Hvis romanen lægger op til andet end borgerlig selvbekræftelse må det være perspektivløs selvkritik for direktører, hvilket i sidste instans også er en form for borgerlig selvbekræftelse.

Ved bogens slutning hedder det: "Mørk stod og tænkte på, hvordan det mon føltes at bygge huse til andre mennesker og måske aldrig få et hus selv – i hvert fald aldrig så stort et hus, eller et hus der lå så godt". Dette emne – som her nævnes en passant – kunne give stof til en roman, hvis problematisk bevægede sig ud over reproduktionen af den borgerlige ideologis fortrængninger, specielt hvis spørgsmålet om indkomst blev forbundet med en nærmere beskrivelse af den form for interaktion, for afgrænsning af mulighedsfelter, som et vareproducerende kapitalistisk samfund indebærer.

En besynderlig litterært-ideologisk "naturlov" synes imidlertid at sætte en analytisk anstændighedsgrænse for skønlitterære værker ("nu er vi vist ved at komme lidt for langt ud"). Litteraturens værdi som åndeligt (læs: ideologisk) skatkammer er knyttet til beskrivelsen af det nære, eller i hver fald ikke alt for fjerne, til bevidsthedens hyggen sig med sig selv gennem en fiktiv bevidsthed. Og der er visse ting man ikke kan konfrontere den læsende bevidsthed med, hvis den skal kunne genkende sig selv.

Både HU og TT lægger op til en sådan bekræftende indforståethed i læsningen, måske nok en bekræftelse af fremmedgorelsens forskellige manifestationsformer (i tvetydig belysning), men en bekræftelse, som læses fast i den psykologiske nærheds forsnævrede perspektiv. Det sandsynlige resultat af en sådan læsning er som nævnt læserens uskyldige selvproblematisering – "man er nu ikke, som man burde være" – og/eller en cementering af status quo (afmagt/tilfredshed).

En analyse som den, der er forsøgt af de to Bodelsen-romaner, kan kaldes ideologikritisk. Det fremgår forhåbentlig, at en sådan ideologikritik ikke er ensbetydende med blot at stille sine egne meninger over for forfatterens (hvilket i sig selv er temmelig uinteressant. Som nævnt i analysen angives de to romaners ideologiske tilhørsforhold ikke så meget ved de direkte udtrykte meninger og vurderinger (disse er jo i øvrigt

knyttet til personerne, så fortælleren kan trække sig tilbage i tilsyneladende uforpligtende tvetydighed), men ved en amputering af problematikken.

Det er blevet hævdet, at ideologikritiske analyser var ensidige og monotone. Med hensyn til ensidigheden er det givet, at den praktiserende form for analyse ikke dækker alle de indfaldsmåder, der kan være tale om i forbindelse med det, der normalt betegnes et skønlitterært værk, og at den betydning, den har i den samlede analyse, afhænger af, hvilket værk man behandler. TT og HU forekommer mig imidlertid i ekstrem grad at lægge op til en sådan analysemåde i kraft af den dominerende rolle, beskrivelsen af social-psykologiske mekanismer spiller i dem. Dermed være ikke sagt, at romanerne kan reduceres til dette aspekt, selv om de faktisk ikke just synes at være præget af tematisk eller formel kompleksitet.

Hvad monotonien angår, vil jeg hævde, at bebrejdelsen har gal adresse. Så længe forfattere mere eller mindre monotont og ureflekteret reproducerer den borgerlige ideologi, så længe vil der være brug for en påpegnig af dette forhold i forbindelse med analyse af værkerne – en påpegnig, som i øvrigt i meget høj grad har været fortrængt fra litteraturforskningens emneområde! Endelig kan man jo, til glæde for variationsdyrkerne gøre opmærksom på, at det ikke altid er de samme ideologiske kategorier i samme kombination, der reproduceres.

Ralf Pittelkow,
februar 1971

Noter:

- (1) Jeg forudsætter i det følgende i det store og hele romanerne bekendt.
- (2) Projektet er en bevidsthedsmæssig overskridelse af en givne situation mod noget endnu-ikke-værende med henblik på handling. Det er udgangspunkt og mål-sætter for handlingen. Omstændighederne i forbindelse med en given handling afgrænser tre *mulighedsfelter*: et *informations-felt*, der omfatter de objekter, der for det givne individ i den givne situation kan være genstand for viden, et *projekt-felt*, der omfatter de objekter, der for det givne individ i den givne situation kan være genstand for et projekt og et *praksis-felt*, der omfatter de projekt-objekter, der for et givet individ i en given situation kan realiseres. Denne opdeling i tre mulighedsfelter er en udbygning af Sartres begreb mulighedsfelt, som det kommer til udtryk i bogen *Critique de la Raison Dialectique* (Gallimard) og den del af den, der er oversat til dansk: *Eksistentialisme og marxisme* (Gyldendal).
- (3) Det kan ikke understreges kraftigt nok, at det er *mig* og ikke Bodelsen, der angiver denne sammenhæng. Der er med andre ord tale om en interpolation.
- (4) I stedet for udtrykket bevidsthedsmæssig stivnen bruges hyppigt ordet *reififikation*. Dette ord angiver, at det menneskelige individ og dets bevidsthed i arbejdsprocessen får status af en manipulerbar *ting* med ganske bestemte, snævert definerede funktioner.
- (5) Dette skøjteløber-billede er særdeles fremtrædende i romanen "Frysepunktet".
- (6) Her citeret fra Villy Sørensen's Marx-udvalg "Økonomi og filosofi" (Gyldendal) p. 88.
- (7) På fransk hedder det *le pratico-inerte*. Det praktisk-træge angiver den stivnede, – institutionaliserede praksis, der sætter rammerne for den individuelle praksis. Det statuerer *nodvendigheden*.

- (8) Ordet fremmedgørelse bruges og misbruges utallige gange i utallige sammenhænge, hvorfor dets anvendelse her må præciseres. Det forekommer mig, at Sartres meget generelle fremmedgørelsesbegreb bør danne udgangspunktet for en bestemmelse af fremmedgørelsens specifikke karakter i en given sammenhæng. For Sartre består fremmedgørelsen i, at mekanismer, som det handlende subjekt ikke har indflydelse på, giver resultatet af praksis en status, som er utilsigtet af subjektet, hvorfor dette så at sige ikke kan genkende sin handling (den er gjort fremmed). Børcks overskridelse er et oprør mod fremmedgørelsen, for så vidt han i højere grad har herredømmet over og ansvaret for sine handlinger, men den er uløseligt forbundet med fremmedgørelsen, for så vidt den bestemmes af "kræfter" (sociale mekanismer), som Børck ikke kan kontrollere, — jvf. p. 164: "Det var sådan det skulle være, ikke helt som han havde forestillet sig, men godt nok" (jeg fremhæver, RP).

Det vil i øvrigt være en nærliggende teoretisk opgave at sammenholde Marx' og Sartres fremmedgørelsesbegreber for at klarlægge, om der findes principielle divergenser eller om der fundamentalt er tale om samme begreb, som blot hos Marx finder en mere snæver (men aldeles central!) anvendelse på den kapitalistiske samfundsformations specifikke produktionsforhold. Men det vil fore for vidt at forsøge noget sådant her.

- (9) Bodelsen dyrker i det hele taget tvetydigheden i sine værker. I Vindrosen skriver han: "Skjuler der sig bag en eventuel manglende tydelighed en manglende afklaring? Og kan denne manglende afklaring eventuelt hævdes at være en kunstnerisk nødvendig drivkraft?" Forestillingen om, at der for forfatteren er/kan være en litterær fortjeneste i ikke at have nogen mening, eller, hvis en sådan haves, i ikke at udtrykke den klart, er særdeles udbredt. Lad mig blot anføre endnu et eksempel på denne for-dom: Torben Brostrøm afslutter sin behandling af Harald Herdals forfatterskab i Politikens "Dansk Litteraturhistorie" (p. 141) med sætningen "Tvivlens og humorens gave er blevet ham sparsomt tilmålt." (jeg fremhæver, RP). Anderledes formuleret: Herdals værker manifesterer et konsekvent og derfor ganske ukunstnerisk socialistisk samfundssyn!
- (10) Hvilken samfundsbetegnelse kan romanen refereres til: kapitalistisk samfund? industri-samfund? velfærdssamfund? Det nærliggende svar: bogen behandler det industrielle, kapitalistiske velfærdssamfund er temmelig værdiløst, så længe disse betegnelser ikke er nærmere fastlagt i deres indbyrdes forhold, og så længe de fastlagte sociale karakteristika's betydning for forløbet ikke angives.
- (11) Pour une théorie de la production littéraire (Maspero) p. 136.
- (12) Med fundamentale modsætninger tænkes her på 1. modsætningen produktivkræfter vs produktionsforhold og 2. modsætningen kapital vs lønarbejde — denne sidste modsætning artikuleres på det personelle plan som køber af arbejdskraft vs sælger af arbejdskraft. Ordet produktivkræfter går i en marxistisk terminologi først og fremmest på maskiner, råstoffer, arbejdskraft, bygninger og videnskabelige og teknologiske ressourcer, mens ordet produktionsforhold først og fremmest går på ejendomsforhold.
- (13) Noget tyder på, at forfatteren også som privatperson hænger ganske solidt fast i den borgerlige ideologi, jvf. følgende passus fra Chr. Kampmanns interview med ham i Information 4/12, — 70: Kampmann: "Hvor kommer så den ændring vi alle sammen vil have? Hvor skal den komme fra? Hvor forestiller du dig den kommer fra? Da ikke fra Christiansborg, vel?"
Bodelsen: — Jo! Jeg tror ærligt talt stadig på demokratiet og på det politiske system, vi har's funktionsdygtighed. Jeg mener, det, der er galt, er, at der mangler talent, og der mangler inspiration for de politikere, der er sat på de konkrete opgaver. Jeg tror, de mangler inspiration fra deres vælgere". Hvad angår spørgsmålet om, hvordan vi alle sammen kan blive lidt mere fantasifulde, indskrænker Bodelsen sig til at sige "her tror jeg, kunsten kommer til at spille en rolle". Med andre ord (og let karikeret): med kunst og lidt god vilje skal det nok gå!
- (14) Jvf. f.eks. Hans Hertel i Tübageblik på 30'erne (Vendelkjær) p. 24: "Mindst forenkler de egentlige psykologer (Sonderby, Dons, Aase Hansen, Branner)". Jeg ved godt, at Hertel her taler om den psykologiske forenkling, og påstanden er utvivlsomt i det store og hele holdbar. Jeg tillader mig imidlertid at anse det for symptomatisk, at det er den psykologiske og ikke den sociologiske forenkling, der fremhæves.
- (15) "vision dedans": fortælleren "går ind i" en eller flere af personerne, gengiver deres tanker og følelser i mere eller mindre bearbejdet form og betragter verden gennem deres bevidsthed". Søren Schou: Fortælleren i romanen, poetik 1, 2, p. 10.

- (16) Eksamensfornemmelser optræder ret hyppigt i Bodelsens værker, først og fremmest i novelle-samlingen Rama Sama (titelnovellen, Snyder, Succes, Skjul).
- (17) Pengenes formidlerstatus gælder naturligvis ikke specielt for disse romaner, men for ethvert samfund, der er baseret på penge-økonomi. Men deres formidling kan være mere eller mindre dominerende for intim-relationer (familie, venskab m.m.).
- (18) Der er altså tale om fremmedgørelse i sartresk forstand.
- (19) Jeg formoder, at der her er tale om en trykfejl i teksten, og at der skal stå "tale" i stedet for "talt".
- (20) Begreberne kvalifikation og funktion er hentet fra A. J. Greimas: "Sémantique structurale". Kvalifikation angiver det statiske prædikat (kan tilnærmelsesvis oversættes til egenskab), funktion det dynamiske prædikat (kan tilnærmelsesvis oversættes til handling).
- (21) Jvf. Bodelsen i Vindrosen: "Hvad angår Hostrup, hans modstander, så har jeg ikke villet gøre ham til en "skurk", men til en udspaltning, der repræsenterer alle Morks fortrængte egenskaber".
- (22) Jvf. Marx' bemærkning om de klassiske borgerlige økonomer: for dem har historien eksisteret, men den eksisterer ikke længere. I den borgerlige ideologi fremstår den kapitalistiske samfundsformation ikke som et historisk afgrænset stadium i menneskeheden's udvikling, men som *den* menneskelige socialitet.